

TOMASZ FEMIAK
Instytut Filozofii UW

O PSYCHOONTOLOGII, CZYLI O BADANIACH PSYCHOLOGICZNYCH INSPIROWANYCH POGL DAMI FILOZOFICZNYMI

Filozofia jako przedmiot akademicki jest obecna na wielu ró nych Wydziałach, zarówno o profilu humanistycznym, jak i ciłym. Zwykle wykładana jest w sposób nawi zuj cy do kierunku danego Wydziału. W niniejszym artykule chcemy pój dalej i zach ci , tam gdzie jest to mo liwe, do takiego prowadzenia zaj filozoficznych, które nie tylko koncentruje si na teoretycznym materiale z zakresu historii filozofii, a wprost inspirowane do bada w dziedzinie wiedzy odpowiadaj cej miejscu wykładu filozoficznego. Zdj c krótkie sprawozdanie z naszego seminarium, pragniemy wesprze tych, którzy ju prowadz w podobnej konwencji własne zaj cia. Z kolei tym, którzy takie podej cie pragn liby zastosowa chcemy pokaza , e jest ono mo liwe, ciekawe i twórcze. Potwierdzeniem niech b dzie fakt, e przy udziale i pomocy studentów, do przeprowadzenia własnych bada zach cony został równie prowadz cy seminarium, nie maj cy wykształcenia i przygotowania psychologicznego.

Badania, o których powiemy nie pretenduj do miana bada w ciłym tego słowa znaczeniu. Ze wzgl dów merytorycznych nale y mówić raczej o badaniach pilota owych. Te ostatnie traktowa nale y jako przyczynek do bada wła ciwych. Słu one wst pnej weryfikacji adekwatno ci przyj tych metod pomiarowych i trafno ci przyj tych zało e badawczych. Zebrane w ten sposób pomysły i materiał badawczy lec mog u podstaw przyszłych, o wiele bardziej zaawansowanych, poszukiwa w mało znanym i niezbadanym jeszcze obszarze indywidualnych orientacji ontologicznych człowieka. Obszarze, którym nauka zaczyna dopiero si zajmowa . Now gał nauki nazwali my roboczo *psychoontologi* . Wierzimy, e eksperymenty z zakresu psychoontologii zacie-

kawi zarówno filozofów, jak i psychologów. Pierwszym może wydać się interesujące empiryczne podejście do rozważania starego, teoretycznego problemu: co istnieje (co jest rzeczywiste)? Drugim - jak style poznawcze lub funkcje umysłowe determinują uznawanie jakiego przedmiotu za rzeczywisty.

Badania pilota owe inspirowane były dorobkiem filozofów polskich, w szczególności Leona Chwistka, Mariana Borowskiego oraz Kazimierza Ajdukiewicza.

W roku akademickim 2002/2003 na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego odbyło się seminarium *Wiele rzeczywistości w teoriach filozoficznych, psychologicznych i socjologicznych*. W jego trakcie studenci zaznajomieni zostali z koncepcjami filozoficznymi ujmującymi rzeczywistość pluralistycznie (zwłaszcza L. Chwistka¹, a także: E. Stamma², M. Borowskiego³, H. Vaihingera⁴, E. Meyersona⁵). W trakcie seminarium powstał pomysł poddania weryfikacji, poprzez badania psychologiczne, wybranych teorii filozoficznych. Chodziło o sprawdzenie, czy w różnych dyspozycjach umysłowych człowiek skłonny jest uznawać inne, a nawet te same przedmioty za rzeczywiste, czy podziały zaproponowane przez filozofów mogłyby być pomocne w badaniach psychologicznych, i na ile pokrywają się one z deklaracjami osób badanych.

¹ L. Chwistek: *Wiele rzeczywistości*. Kraków 1921, w: L. Chwistek: *Pisma filozoficzne i logiczne*, oprac. K. Pasenkiewicz. Warszawa 1963, t. 1-2. Warto w tym miejscu podkreślić, po raz kolejny, edukacyjny walor teorii wielu rzeczywistości. O wykorzystaniu teorii wielu rzeczywistości w dydaktyce wspominaliśmy w osobnym artykule (T. Femiak: *O sztuce u wiadomionego mówienia - czyli jakiej filozofii uczniowie potrzebują (rzecz o wychowawczych i rozwojowych aspektach filozofii)*. „Edukacja Filozoficzna”, Warszawa 2001, vol. 32, s. 147-160.).

² E. Stamm: *Szkic metodologii ogólnej na podstawie gienetycznej*. „Przeegląd Filozoficzny” 1913, XVI, z. II-III, s. 353-378; tenże: *O przedmiotach urojonych*. „Przeegląd Filozoficzny” 1913, XVI, z. IV, s. 443-483; tenże: *O rzeczywistości*. „Przeegląd Filozoficzny” 1914, XVII, z. I, s. 33-47.

³ M. Borowski: *O przedmiotach fizycznych, psychicznych, idealnych i fikcyjnych*. „Przeegląd Filozoficzny” 1921, XXIV, z. III i IV, s. 139-163.

⁴ H. Vaihinger: *Prawo rozwoju wyobrażeń o rzeczywistości*, tłum. K. Wojtowicz. Warszawa 1908, s. 269-319 (1-51).

⁵ E. Meyerson: *Teorie naukowe a rzeczywistość*. „Przeegląd Filozoficzny” 1914, XVII, z. III, s. 289-314.

Zakładamy, że w dobie przenie się rozwijających się mediów badania te nabiera coraz większego znaczenia, zwłaszcza wobec zagrożenia, jakie niesie Internet czy gry komputerowe. Wierzymy, że krytycznie nastawiony czytelnik weźmie pod uwagę, że przedstawione eksperymenty są pierwszym krokiem w dziedzinie psychoontologii, dyscypliny rozpoczynającej swój bieg, i usprawiedliwi odnalezione niedociągnięcia przedstawionych pomysłów badawczych.

W poniższym opisie pomijamy wszelkie tabele z analiz danych statystycznych, koncentrując się jedynie na przedstawieniu źródła inspiracji filozoficznej i przebiegu badania⁶. Z pominięciem jednego, wszystkie opisane badania przeprowadzone zostały przez studentów Wydziału Psychologii UW, uczestników seminarium.

Inspiracją do badań *dynamiki spostrzegania rzeczywistości (idealizm i realizm jako cecha lub stan)*, przeprowadzonych przez M. Bobowik, były teksty K. Ajdukiewicza oraz L. Chwistka.

W badaniu przyjęto, że stanowiska realizmu i idealizmu w rozumieniu zaproponowanym przez K. Ajdukiewicza są typowymi przejawami stylów myślenia o rzeczywistości. Przypomnijmy, że zgodnie z tym podziałem realności uważa się, że człowiek jest w stanie poznać obiektywną, jedną, wspólną dla wszystkich rzeczywistość (epistemologiczny realizm immanentny⁷). Idealności przyjmuje się, że każdy widzi rzeczywistość subiektywnie, za pośrednictwem osobistego doświadczenia, dotarcie do obiektywnej rzeczywistości nie jest możliwe (epistemologiczny idealizm immanentny)⁸.

Żałujemy, że jesteśmy w nastawieniu realistycznym (w terminologii L. Chwistka: „dyspozycji naturalnej”⁹). Wstajemy rano. Idziemy do lo-

⁶ Osoby zainteresowane szczegółowym opisem odsyłamy do tekstu T. Femiaka (red.): *Psychoontologia - pilotażowe badania psychologiczne inspirowane poglądami filozoficznymi Leona Chwistka*, który, miejmy nadzieję, ukaże się w publikacji pokonferencyjnej Akademii Podlaskiej z okazji 120. rocznicy urodzin i 60. rocznicy śmierci L. Chwistka.

⁷ Przyjmujemy, że epistemologiczny idealizm i realizm immanentny leżą u podstaw odpowiednio idealizmu i realizmu metafizycznego (K. Ajdukiewicz: *Zagadnienia i kierunki filozofii: teoria poznania, metafizyka*. Warszawa 1949, s. 125-135, 144-146).

⁸ Tamże, s. 78-104.

⁹ Dyspozycja związana z naszym życiem codziennym, z odziedziczonymi instynktami i przyzwyczajeniami.

dówki, pami tamy, e wczoraj kupili my sok pomara czowy. To, e go nie widzieli my cał noc nie przeszkadza nam zakłada , e jest nadal w lodówce (zakładamy, e to, czego nie postrzegamy, istnieje nadal niezależnie od nas), e tak samo smakuje, ma ten sam kolor itd. To samo rozumowanie w nastawieniu idealistycznym („dyspozycja radykalna”¹⁰) b dzie wygl dało nieco inaczej. Wstajemy rano. Idziemy do lodówki, pami tamy, e wczoraj kupili my sok pomara czowy. Poniewa go nie widzieli my cał noc (to, czego nie postrzegamy, nie istnieje dla nas) nie mo emy zakłada , e jest nadal w lodówce, e tak samo smakuje, ma ten sam kolor itd..

Wobec powy szego przyj to, e człowiek, w zale no ci od sytuacji, przyjmuje jedno z nastawie , wobec czego mo emy przypuszcza , e wymiar realizm - idealizm jest zmienn okre laj c stan. Oczywiście, jednostka wytwarza równie globaln postaw dotycz c ogł du rzeczywiście ci, jednak ulega ona ci głym fluktuacjom, prawom dynamiki zło onego układu, jakim jest rodowisko społeczne. Postawiono nast - puj c hipotez teoretyczn : *ka dego człowieka charakteryzuje określony poziom cechy idealizmu b d realizmu, jednak - ze wzgl du na dynamiczn natur psychiki ludzkiej - pewne czynniki sytuacyjne wymuszaj odchylenie od ustabilizowanego stanowiska w kierunku jednego z kra ców kontinuum idealizm - realizm. Co wi cej, ludzie znajduj cy si w odmiennych sytuacjach b d przejawia odmiennie nastawienia do otaczaj cej ich rzeczywisto ci.*

W celu przeprowadzenia badania opracowano kwestionariusz o pi - ciostopniowej skali, zawieraj cy 28 itemów. Cz z nich dotyczyła zmiennej określonej jako **stan realizm - idealizm**. Pozostałe opisywały zmienn nazwan **cech realizm - idealizm**. W rezultacie, dla ka dej osoby badanej otrzymano dwa zsumowane wyniki punktowe określaj ce nat - enie cechy i stanu idealizmu i realizmu¹¹.

¹⁰ Pod wpływem tej dyspozycji odmawiamy istnienia przedmiotom niedostępnym w do wiadzeniu bezpo rednim. Dyspozycja ta wytwarza si pod wpływem prze y , wra e , odczu .

¹¹ Oto przykłady twierdze umieszczonych w kwestionariuszu: (dotycz cych stanu idealizmu:) Rzeczywiście ci jest tylko obecna chwila; To, co si dzieje teraz poza tym miejscem, jest dla mnie nierealne i odległe; Prawdziwe s tylko moje obecne my li; (dotycz cych stanu reali-

W badaniu uczestniczyło 70 osób w wieku od 17 do 34 lat obu płci. Tworzyły one dwie grupy badawcze. Porównano grupy, które w momencie badania znajdowały się w dwóch różnych sytuacjach, sprzyjających odmiennym dyspozycjom umysłowym. Grupa A stanowili studenci Wydziału Psychologii UW. Na grupę B składali się członkowie kultury klubowej w Białymstoku, przebadani indywidualnie na początku zorganizowanej w klubie imprezy.

Badani otrzymywali kwestionariusz z poleceniem ustosunkowania się do twierdzeń w nim zawartych.

Badanie nie wykazało różnic pomiędzy dwiema grupami. Przypuszczalnie brak różnic był spowodowany niewielką liczebnością grup lub niewielkim zróżnicowaniem wewnątrzgrupowym pod względem cechy realizmu - idealizmu.

Została natomiast potwierdzona druga, postawiona w badaniu hipoteza, zgodnie z którą istnieje odchylenie od globalnej, ustabilizowanej postawy wobec rzeczywistości w rozumieniu idealistycznym, bądź realistycznym. Badani wykazywali wyższy poziom idealizmu w zakresie cechy stanu. Przeciwna postawa osoby badanej odchyłała się na kontinuum realizm - idealizm w stronę idealizmu. Z kolei, przeciwny stan minimalnie w stronę realizmu. Oznacza to, że skłonno ludzi do przyjmowania w zakresie globalnym ostrego i opartego na własnym doświadczeniu poglądu na świat. Z kolei, w sytuacjach wymagających chwilowego ustosunkowania się do tego, co składa się na rzeczywistość „tu i teraz” ludzie wykazują tendencję do myślenia schematycznego, zakładają, że inni spostrzegają świat podobnie, i łatwiej przyjmują fakt istnienia przedmiotów niedostępnych zmysłowo (być może ze względu na schematyzm myślenia). Co więcej, odchylenie od globalnej postawy zachowuje pewne stałe ekstremum. Oznacza to, że idealista nie

zmu:) Poza tym miejscem, dzieje się teraz wiele, równie prawdziwych wydarzeń; Przebywajcie w tym miejscu, myślcie o rzeczach niezwykłych z tej chwili.

Analogicznie, w różnej pozycji dotyczących cechy, osiem twierdzeń dotyczyło cechy idealizmu, zaś osiem cechy realizmu. Twierdzenia: (dotyczy cechy idealizmu:) Prawdziwe jest tylko to, czego sam(a) mogę doświadczyć; Jedzący cytrynę, ludzie czują ten sam smak, co ja; (dotyczy cechy realizmu:) Inni ludzie spostrzegają świat podobnie jak ja, ponieważ jest jedna rzeczywistość wspólna dla wszystkich; Rzeczy, o których istnieniu nie wiem, są z rzeczywistości.

mo e wprowadzi si w stan skrajnego realizmu, mo e jedynie przy stanowisko o umiarkowanie odchylnym od idealizmu charakterze. Podobnie, realista nie b dzie przyjmował, nawet chwilowo, stanowiska skrajnie idealistycznego.

Kolejne badanie, przeprowadzone przez M. Sacewicza, dotyczyło poczucia rzeczywistości. Postawiono w nim pytanie: *co bierzemy pod uwagę ocenij c co jako rzeczywiste lub nie-rzeczywiste?* Podczas badania osobom uczestniczącym w eksperymencie zaprezentowano list wyrażenie z prośbą o określenie, w jakim stopniu uznają przedmiot, opisywany przez dane wyrażenie, za rzeczywisty. Podstaw do utworzenia listy był podział przedmiotów zaproponowany przez M. Borowskiego¹², który wyodrębnił: przedmioty fizyczne, psychiczne, idealne i fikcyjne. Wsparciem teoretycznym dla przyjętego podziału była koncepcja wielości rzeczywistości L. Chwistka¹³. Ostatecznie, na potrzeby badania, czterostopniową klasyfikację przedmiotów poszerzono przyjmując następujące kategorie:

1) Przedmioty fizyczne jednostkowe istniejące aktualnie — reprezentowane przez nazwy własne (np. Pałac Kultury i Nauki), w celu odróżnienia ich od bardziej ogólnych, niejednostkowych pojęć opisujących wi cej ni jeden przedmiot fizyczny.

2) Przedmioty fizyczne przeszłe - podobnie jak wyżej, opisywane nazwami własnymi.

3) Pojęcia posiadające niejednostkowe desygnaty będące przedmiotami fizycznymi - czyli pojęcia takie, jak długopis czy rzeka (kategoria ta została dodana, w celu lepszego odróżnienia pojęć ogólnych, opisujących wi cej ni jeden przedmiot od jednostkowych - posiadających tylko jeden desygnat).

4) Wrażenia zmysłowe - jako jedna z podkategorii zjawisk psychicznych (chłód, ból, dotyk).

5) Uczucia i emocje - druga podkategoria zjawisk psychicznych (szczęście, miłość).

¹² M. Borowski: *O przedmiotach fizycznych, psychicznych, idealnych i fikcyjnych*, dz. cyt. s. 139-163.

¹³ Warto zauważyć, że Borowski podkreślał, iż jego klasyfikacja przedmiotów krzyżuje się z podziałem na cztery rzeczywistości zaproponowanym przez L. Chwistka (tamże, s. 148).

6) Przedmioty idealne - reprezentowane wyłącznie przez pojęcia związane z matematyką (liczba, pierwiastek).

7) Przedmioty fikcyjne - reprezentowane przez ogólnie znane postaci oraz przedmioty literackie i mityczne.

Każde kategorie desygnatów¹⁴ reprezentowały odpowiednie nazwy, do których dołączono skalę, na której badani oceniali stopień subiektywnego poczucia uznania jakiego przedmiotu za rzeczywisty. Uczestnicy badania mieli do wyboru cztery stopnie: „zupełnie nierzeczywisty”, „raczej nierzeczywisty”, „raczej rzeczywisty”, „całkowicie nierzeczywisty”. W badaniu uczestniczyli studenci Wydziału Psychologii UW. Przebadano 73 osoby.

Podział M. Borowskiego znalazł dokładne odbicie w poglądach potocznych. Osoby badane stosowały go odruchowo w podziale przedmiotów na rzeczywiste i nie-rzeczywiste.

Adna z dodanych kategorii (np. pojęcia ogólne i jednostkowe) nie miała wpływu na poklasyfikowanie przedmiotów dokonane przez osoby badane. Również to, czy przedmioty istnieją w teraźniejszości, czy tylko w przeszłości, nie miało specjalnego wpływu na ocenę ich jako rzeczywistych.

Wyjątkiem były twory administracyjne: „Związek Radziecki”, „województwo ostrołęckie”, które zostały uznane za bliższe przedmiotom fikcyjnym niż przedmiotom fizycznym. Stało się tak zapewne z tego powodu, że zarówno ZSRR, jak i województwo ostrołęckie to twory sztuczne, nie opierające się na adnych naturalnych podziałach.

Kolejne dwa badania pilota owe przeprowadził M. Biernacki. W pierwszym z nich (projekt: *Okręgi rzeczywistości*) poproszono badanych, aby subiektywnie opisali, *co według nich należy do rzeczywistości*. Badaniu przysięcały dwa istotne pytania: 1) *Czy istnieje wzajemna relacja między tym, co uznajemy za rzeczywiste, a tym, co uważamy, że ono wpływa na nasze zachowanie?* 2) *Co zaliczamy do rzeczywistości uznajemy jako istniejące?*

¹⁴ Przykładowo: (przedmioty fizyczne:) Bitwa pod Grunwaldem, Chicago, drzewo, Elvis Presley, Giewont, jabłko; (przedmioty psychiczne:) ból, chłód, dotyk, głód, gniew, miłość; (przedmioty idealne:) iloczyn, liczba, linia prosta, logarytm; (przedmioty fikcyjne:) Herkules, jednorożec, lampa Aladyna, linia brzegowa Czech.

Przeprowadzono ankietę wstępną ustalając, czy dla badanych istnieje związek pomiędzy uznawaniem czegoś za rzeczywiste, a wpływem tego czegoś na zachowanie. Ankietowani otrzymali pytanie: *Jeżeli coś wpływa na moje zachowanie, to uznaj to za rzeczywiste? (tak/nie)*. W ankiecie wzięło udział 120 osób (studenci Wydziału Psychologii UW) - 75% ankietowanych odpowiedziało „tak” na zadane pytanie.

Wynik potwierdził teoretyczne przypuszczenia o wzajemnej relacji *zachowanie - rzeczywistość*. Następnym krokiem było eksperymentalne zbadanie, czy taka deklarowana (teoretyczna) zależność odnajduje swoje potwierdzenie w praktyce.

Główne badanie obejmowało dwie grupy (łącznie: 108 osób) studentów Wydziału Psychologii. Grupie *rzeczywistość*: zadano pytanie: „co jest dla Ciebie rzeczywiste?”. Grupie *zachowanie*: „co ma wpływ na Twoje zachowanie?”. Badanie miało udzielić odpowiedzi, czy „słowniki” używane przez obie grupy (*rzeczywistość* i *zachowanie*) są takie same - co potwierdzałyby przypuszczenia teoretyczne i deklaracje osób badanych. Osoby badane miały zaznaczać w sposób koncentryczny nazwy przedmiotów z podanej listy. Umieszczając daną nazwę bliżej rodka okręgu osoba uznawała jej desygnat za bardziej rzeczywisty. Umieszczenie nazwy dalej od rodka okręgu oznaczało uznanie desygnatu tej nazwy za mniej rzeczywisty.

Lista terminów użyta podczas badania zawierała desygnaty przedmiotów: fizycznych, psychicznych, idealnych, fizykalnych i fikcyjnych oraz kategorii czynności. Przy podziale słów na wyżej wymienione grupy kierowano się podziałem M. Borowskiego¹⁵.

Analiza ankiet pokazała, że w grupie *rzeczywistość* za najbardziej realne uznano przedmioty: człowiek, drzewo, kamień, młotek, woda, księżka, pies, ja, lód, zegar, księżyc, trociny, chodzenie. Natomiast w grupie *zachowanie*: ja, myślenie, wiadomo, sumienie; pod wiado-

¹⁵M. Borowski: *O przedmiotach fizycznych, psychicznych, idealnych i fikcyjnych*, dz. cyt., s. 139-163. Kategorie czynności i przedmiotów fizykalnych nie występują w podziale M. Borowskiego. Ostatnia z wymienionych kategorii została wprowadzona za L. Chwistkiem, który wyszczególnił rzeczywistość fizykalną (L. Chwistek: *Wiele rzeczywistości*, dz. cyt., 1.1, s. 52-56).

można, człowiek, wyobrażenia, inteligencja, pamięć, afekt, ból, temperament, radość, prawda, wiara.

Zarysowały się różnice między grupami, *rzeczywistość* i *zachowanie*, dla poszczególnych kategorii desygnatów. W grupie *rzeczywistość* przedmioty *psychiczne* były w mniejszym stopniu uznawane za rzeczywiste (umieszczano je dalej od rodka okręgu). W grupie *zachowanie* przedmioty *psychiczne* umieszczano bliżej rodka okręgu. W grupie *rzeczywistość* przedmioty z kategorii *fikcyjne* i *fizyczne* były w większym stopniu uznawane za realne, a w grupie *zachowanie* umieszczano je dalej od rodka okręgu, odmawiając im wysokiego stopnia realności. Przedmioty *idealne* w obu grupach (*rzeczywistość* i *zachowanie*) były kategoryzowane na podobnym poziomie.

Nie potwierdził się deklarowany (teoretyczny) związek między uznawaniem jakiego przedmiotu za rzeczywisty, a jego wpływem na zachowanie. Wyniki pokazały, że badani dzielili (kategoryzowali) przedmioty na grupy, zaliczając je do odmiennych i nie sprowadzalnych do siebie kategorii, co pozostaje w zgodzie z podziałem zaproponowanym przez M. Borowskiego oraz koncepcję wielości rzeczywistości L. Chwistka.

W drugim z wymienionych badań (projekt: *Kategoryzowanie rzeczywistości w ujęciu dynamicznym (weryfikacja postulatu L. Chwistka o przechodzenie między rzeczywistościami)*) założył, że L. Chwistkiem, jest ta sama osoba, w zależności od wywołanej dyspozycji umysłowej, inaczej kategoryzuje rzeczywistość¹⁶. Przyjmuje istnienie czterech głównych dyspozycji umysłowych:

1. *Naturalna*, (potoczna) która związana jest z naszym życiem codziennym, z odziedziczonymi instynktami i przyzwyczajeniami (rzeczywistość rzeczy);

2. *Radykalna* (fenomenalistyczna) - nazwa bierze się stąd, że w tej dyspozycji odmawiamy istnienia przedmiotom niedostępnym w doświadczeniu bezpośrednim, która wytwarza się pod wpływem nastawienia empirycznego (rzeczywistość wiara).

¹⁶ L. Chwistek: *Zagadnienia kultury duchowej w Polsce*. Warszawa 1933, w: L. Chwistek: *Pisma filozoficzne i logiczne*, dz. cyt., s. 203.

3. *Fizykaln* (sientystyczn) - która jest rezultatem obserwacji naukowych, studiów przyrodniczych, w ycia si w wiat tele- i mikroskopowy (rzeczywisto fizykalna);

4. *Wizyjn* (wyobra eniow) - która uaktywnia si pod wpływem marze, snu, narkotyku, hysterii, somnambulizmu (rzeczywisto wyobra e).

Celem badania było udzielenie odpowiedzi na cztery istotne pytania:

1. *Czy ta sama osoba, mo e wytworzy ró ne kategorie rzeczywisto ci w zale no ci od tego, w jakiej aktualnie dyspozycji jest jej umysł (naturalna, radykalna, fizykalna, wizyjna)?*

2. *Czy mo na wyznaczy stał zale no w postrzeganiu rzeczywisto ci „wewn trz” i „mi dzy” osobami badanymi?*

3. *Jakie s dane obserwacyjne osób badanych (tzn. co zaobserwowali podczas badania, co si z nimi działo i jaki to miało według badanych wpływ na ich działanie (operacjepoznawcze)?*

4. *Czy istnieje „jedna” rzeczywisto (a tylko zmieniaj si sposoby jej postrzegania), czy jest ich wiele, a ka da z nich jest odr bna, nie sprowadzalna do pozostałych i rz dz ca si własnymi prawami (zgodnie z teori wielo ci rzeczywisto ci L. Chwistka)?*

W badaniu przyj to, e przej cie do innego sposobu kategoryzowania (u L. Chwistka: przej cie do innej rzeczywisto ci) mo e zaistnie pod wpływem:

1. Wzbudzenia emocji. 2. Wytr cenia osoby z nawykowego powtarzania (trwanie w okrelonej rzeczywisto ci, to trwanie w układzie, który mo na zmieni poprzez wykonywanie czynno ci inaczej ni zwykle). 3. Przebywania w otoczeniu bod ców charakterystycznych dla danej rzeczywisto ci.

Materiał badawczy stanowiła lista nazw desygnatów odpowiadaj cych czterem głównym kategoriom rzeczywisto ci. Przedmioty z tej listy podzielono na cztery grupy (zgodnie z podziałem M. Borowskiego¹⁷) i przyporz dковано do poszczególnych dyspozycji wywołuj cych odpowiednie rzeczywisto ci.

Ka dy przedmiot z listy opisano w sposób umoliwiaj cy badanym uwzgl dnienie trzech jego wła ciwo ci: rodzaju przedstawianego

¹⁷ M. Borowski: *O przedmiotach fizycznych...*, dz. cyt., s. 139-163.

przedmiotu (np. fizyczny lub psychiczny), ustalenia własnego wzgl dem niego punktu widzenia (np. „naukowy”, „emocjonalny”, „stereotypowy”) oraz przyznania mu statusu realnego b d nie-realnego. Uwzgl dnienie wielu ci ró nych kategorii ontycznych dla ró nych desygnatów tej samej nazwy, zapobiegło dowolno ci interpretacji ocenianego pod wzgl dem realno ci przedmiotu (osoba badana b d c w rzeczywisto ci wyobra e i zaznaczaj c przedmiot „kot” nie mogła przedstawia sobie „kota w butach”). St d te nazwa „kot” w pytaniach testowych wyst puje w czterech ró nych u yciach¹⁸.

Przyj to, e charakterystyczn cech dyspozycji naturalnej (rzeczywisto rzeczy) jest działanie, ruch; dyspozycji radykalnej (rzeczywisto wra e) - emocje; dyspozycji fizycznej (rzeczywisto fizyczna) — postawa poznawcza zwi zana z wiatopogl dem naukowym; dyspozycji wizyjnej (rzeczywisto wyobra e) - nienie, wyobra anie na jawie. Spodziewano si , e osoba znajduj ca si w konkretnej dyspozycji b - dzie kategoryzowała przyporzd kowane tej dyspozycji przedmioty jako bardziej rzeczywiste. W badaniu wykorzystano komputer, telewizor oraz magnetofon.

Dzi ki specjalnie opracowanemu programowi, komputer wy wietlał badanej osobie na ekranie okr g, pod którym wy wietlane były kolejno nazwy desygnatów nale cych do czterech kategorii przedmiotów. Po pojawieniu si nazwy przedmiotu badany, za pomoc myszki, umieszczał kursor w wybranej cz ci ekranu i klikał przyciskiem myszki z chwil ustalenia wybranego poło enia kursora. Po klikni ciu wy wietlała si kolejna nazwa przedmiotu. Komputer zapami tywał poło enie kursora wzgl dem rodka okr gu, odległo ci pomi dzy poszczególnymi przedmiotami i grupami przedmiotów, a tak e czasy reakcji (udzielenia odpowiedzi). Ustawienie kursora w rodku okr gu oznaczało, e dany

¹⁸ 1. „Kot”, jako zewn trzny przedmiot fizyczny (dyspozycja naturalna /potoczna/, rzeczywisto rzeczy). 2. „Kot”, jako wytwór organizacji psychicznej zespół wra e i danych zmysłowych, (dyspozycja radykalna /fenomenalistyczna/, rzeczywisto wra e). 3. „Kot”, jako przedmiot teoretyczny, idealny, poj cie ogólne np. kot w ogóle (dyspozycja fizyczna /scjentystyczna/, rzeczywisto rzeczy). 4. „Kot”, jako wytwór fantazji, np. zwierz przynosz ce pecha (dyspozycja wizyjna /wyobra eniowa/, rzeczywisto wyobra e).

przedmiot badany traktuje jako rzeczywisty. Oddalenie się od rodka oznaczało przyznawanie mniejszego stopnia realności. Umieszczenie kursora poza oknem i kliknięcie oznaczało, że badany odmawia przedmiotowi statusu przedmiotu rzeczywistego (realnego).

Podczas kolejnych etapów badania przedstawiano tę samą listę przedmiotów (zmienna zależna) w różnych dyspozycjach umysłu (zmienna niezależna). Badanie przeprowadzane było indywidualnie.

Etap 1 (tydzień pierwszy): Przed badaniem wywołana zostaje postawa *naturalistyczna*. Badani wykonują zadanie bez namysłu, bezrefleksyjnie i w ruchu. W trakcie testu, badany wykonywał jednorazowy szybki ruch za pomocą specjalnej korbki, a „nogami maszerował w miejscu”. Drugorazowo, przy użyciu myszki, zaznaczał kursorem na ekranie podane przez komputer nazwy przedmiotów. Celem wykonywanych czynności było wprowadzenie badanych w ruch i wywołanie postawy czciowo zautomatyzowanej.

Etap 2 (tydzień drugi): Wywołanie postawy *radikalnej* poprzez projekcję wywołującą silne emocje teledysku¹⁹. Badany, słuchając podkładu muzycznego wykorzystanego podczas projekcji filmowej, przy użyciu komputera wyznacza przedmiotom odpowiednie miejsca na ekranie. Badany jest proszony o koncentrację uwagi na własnym ciele i skupienie się na własnych wrażeniach.

Etap 3 (tydzień trzeci): Wywołanie postawy *fizycznej* (naukowej). Osoba badana wchodzi do specjalnie przygotowanego pomieszczenia, którego wystrój (książki, aparatura laboratoryjna) wskazywał, że prowadzona jest w nim praca naukowa. Wystrój pomieszczenia, odczytanie krótkiej, pogłębionej pracy naukowej oraz odtworzenie w trakcie testu treści dydaktycznej zawierającej naukowe rozważania, miały na celu wywołanie dyspozycji fizycznej (nastawienia badawczego charakterystycznego dla ludzi nauki). Badany zaznacza podane nazwy przedmiotów na ekranie komputera.

Etap 4 (tydzień czwarty): Wywołanie postawy *wizyjnej* (wyobraźniowej). Dyspozycja ta wywołana zostaje przez wyświetlenie fragmentu filmu *The Neverending Story* (*Niekożyciowa opowieść*) W. Petersena

¹⁹ Do tego celu wykorzystano obraz video teledysku grupy Pearl Jam *Do the evolution* i zapis dydaktyczny znanego fragmentu IX symfonii d-moll op. 125 L. Beethovena (*Oda do radości*).

(1984). Wybrany obraz (znana scena lotu Bastiana na smoku Falko-rze) towarzyszy muzyka, która odtwarzana jest równie po zako-nczeniu projekcji filmowej w trakcie rozmieszczania przedmiotów na ekranie komputera.

Po wszystkich czterech etapach ka da z osób była proszona o zapi-sanie krótkich danych obserwacyjnych z eksperymentu (materiał retro-spekcyjny). Celem badania było wykazanie, e to, co uznajemy w danej chwili za rzeczywiste, nie jest efektem stałych wła ciwo ci podmioto-wych, a raczej wynika ze zmiennej dyspozycji umysłowej. Ł czna liczba osób badanych - 100 osób, w tym grupa eksperymentalna - 60 osób i grupa kontrolna - 40 osób. Osobami badanymi byli studenci Wydziału Psychologii. Badani otrzymywali prezent za udział w badaniu. Badanie uzyskało wst pna aprobat Władz Wydziału Psychologii i mo liwo dofinansowania. Niestety z powodów technicznych (uszkodzony twarde dysk komputera) wyniki nie zostały poddane analizie.

Ostatnie ze wspomnianych bada pilota owych przeprowadzone przez T. Femiaka dotyczyło wpływu dyspozycji umysłowych na klasyfi-kacje przedmiotów w kategoriach „rzeczywisty vs. nie-rzeczywisty.

Asumpt do badania dała teoria wielo rzeczywisto ci L. Chwistka. Podobnie jak w badaniu M. Biernackiego, przyj to istnienie czterech ró nych dyspozycji umysłowych odpowiadaj cych czterem odmiennym rzeczywisto ciom. Zało ono, e ka d z nich charakteryzuje adekwatna pozycja podmiotowa.

Przez pozycj podmiotow rozumiemy jeden z wielu mo liwych sposobów my lenia i do wiadczenia zarówno siebie, jak i wiata. Ka da pozycja podmiotowa wi e si z charakterystycznym dla siebie sposo-bem postrzegania i interpretowania do wiadczenia. Poj cie pozycji podmiotowej zaczerpni te jest z psychologii narracji²⁰.

Istniej ce w umy le pozycje podmiotowe s aktualizowane w kon-kretnych sytuacjach, cz sto wi cej ni jedna na raz. Gdy zmieni si interpretuj cy zdarzenia schemat narracyjny zwi zany z dan pozycj podmiotow (a wraz z nim historia porz dkuj ca sens zdarze), te same

²⁰ K. Stemplewska- akowicz: *Koncepcje narracyjnej to samo ci. Od historii ycia do dialogowego „ja” w: Narracja jako sposób rozumienia wiata*, red. J. Trzebi ski. Gda sk 2002, s. 102.

fakty do wiadczone s inaczej (staj si bowiem składnikami innej historii). Niektóre strac na znaczeniu, inne, wcze niej niezauwane, zostan odkryte i zaklasyfikowane jako najwawiejsze. „Moemy mie wtedy prze wiadczenie, e znajdujemy si w innym otoczeniu, z innymi ludmi, e sami jeste my te inn osob, inaczej czuj c, my l c, chc c czego innego”²¹.

Wobec braku oparcia w innych badaniach przyj to, e wywołanie okrelonej pozycji podmiotowej (dyspozycji umysłu) u badanych nast pi poprzez uruchomienie odpowiednich zachowa, i tak:

Dyspozycj naturaln, zwi zan z codzienno ci (dyspozycja ta zarezerwowana jest przez L. Chwistka dla ludzi czynu²², charakteryzuje j brak refleksyjno ci nad niektórymi aspektami ycia), powi zano z ruchem, zakładaj c, e automatyczne wykonywanie czynno ci ruchowych podczas wypełniania testu mie b dzie wpływ na sposób kategoryzowania przedmiotów (jedne schematy zostan uruchomione, a inne zatrzymane, co w istotny sposób wpłynie na sposób klasyfikacji przedmiotów podanych w te cie).

Dyspozycj radykaln (w której na plan pierwszy wysuwaj si nasze prze ycia, wraenia, odczucia), powi zano ze stanem, który zwykle towarzyszy zaangażowanemu słuchaniu muzyki. Zakładaj c, e stan ten poci gnie za sob wywołanie okrelonych kategorii interpretacyjnych.

Dyspozycja fizykalna powi zana została z postaw naukow. Załono, e postawie tej towarzyszy charakterystyczny rodzaj wiedzy i zachowa zdobytych w procesie edukacji, i e wpłyn one na sposób odniesienia do wiata. Dyspozycj wizyjn powi zano z funkcj wyobra ni - zdolno ciami fantazjowania, nienia na jawie (*day dreaming*).

Leon Chwistek nie wyznaczył zakresu ka dej z rzeczywisto ci - wspomniał jedynie o przedmiotach, które w odpowiedniej dyspozycji wychodz na plan pierwszy w odpowiadaj cej jej rzeczywisto ci. Przyj to zatem, e ka dej z rzeczywisto ci odpowiada okrelony rodzaj przedmiotów (rzeczywisto rzeczy - przedmioty fizyczne, rzeczywisto wra e - przedmioty psychiczne, rzeczywisto fizykalna -

²¹ J. Trzebi ski: *Narracyjne konstruowanie rzeczywisto ci*, w: *Narracja jako sposób rozumienia wiata*, red. J. Trzebi ski. Gda sk 2002, s. 27.

²² L. Chwistek: *Wielo rzeczywisto ci*, dz. cyt., t. 1, s. 78-79.

przedmioty idealne, rzeczywiste wyobrażenia - przedmioty fikcyjne). Podział na cztery kategorie przedmiotów przyjęto za M. Borowskim, który podkreśla, że jego podział krzyżuje się z podziałem L. Chwistka²³. Trzymając się podziału M. Borowskiego, arbitralnie wybrano po 10 przedmiotów z każdej kategorii przedmiotów: fizycznych, psychicznych idealnych i fikcyjnych²⁴.

Postawiono dwa istotne pytania badawcze:

1. *Czy istnieje zależność pomiędzy uznawaniem jakiego przedmiotu za rzeczywisty, a dyspozycją umysłu wywołaną odpowiednimi warunkami badania?*

2. *Czy wiedza o teorii wielo ci rzeczywiste ci wpływa na postrzeganie tej wielo ci?*

W badaniu brali udział studenci Wydziału Psychologii UW (od 1. do 5. roku studiów). Badani otrzymywali do wypełnienia ten sam kwestionariusz w odstępach tygodniowych.

W pierwszym tygodniu badania podczas wypełniania kwestionariusza badani proszeni byli o pozostawanie w ruchu, np. poruszanie ręk (gr. RUCH). Założono, że wykonywanie czynności ruchowej podczas wypełniania kwestionariusza wpłynie na udzielane odpowiedzi, co odpowiadałoby dyspozycji naturalnej w rozumieniu L. Chwistka.

W drugim tygodniu badania podczas wypełniania kwestionariusza odtwarzana była muzyka Preisner'a²⁵. Badani proszeni byli o wsłuchanie się w odtwarzaną muzykę, a następnie o rozpoczęcie wypełniania kwe-

²³ M. Borowski: *O przedmiotach fizycznych...*, dz. cyt., s. 148.

²⁴ Podjęta została próba powołania się na dziów kompetentnych (wśród pracowników i doktorantów Instytutu Filozofii UW), którzy zgodnie z założeniami M. Borowskiego podaliby własne przykłady poszczególnych przedmiotów. Niestety kwestionariusz oddał do tej pory tylko jedna osoba, która podała następujące przykłady przedmiotów: fizyczne (długopis, bęben, ucho, garnek, woda), psychiczne (miłość, nienawiść, skupienie, cierpienie, radość), idealne (kultura, naród, wiedza, absolut, byt), fikcyjnych (krasnowłosek, Marsjanin, Zagłoba, anioł, syrena). Warto zauważyć, że podobnie jak w teście, sędzią kompetentnym jako przykłady poszczególnych kategorii przedmiotów wybrał: rzeczy, stany emocjonalne i bohaterów mitów. Wybrany został natomiast inny zakres przedmiotów idealnych. W teście dominują przykłady przedmiotów z zakresu matematyki i fizyki.

²⁵ Płyta: Z. Preisner: *Preisner's music*, Virgin, 1995.

stionariusza (gr. MUZYKA). Przyj to, e muzyka sprzyja b dzie wywołaniu dyspozycji radykalnej.

Podczas trzeciego tygodnia badanych poproszono, by przyj li scjentyistyczny punkt widzenia (dyspozycja fizykaalna) a nast pnie, wypełnili kwestionariusz (gr. NAUKA).

W czwartym tygodniu badanych poproszono, by uruchomili swoj wyobra ni , poczuli si w wiecie fantazji (dyspozycja wizyjna), w którym wszystko jest mo liwe i w tym stanie wypełnili kwestionariusz (gr. FIKCJA).

Kwestionariusz składał si z 160 pyta . Pytania przyporz dkowe s do czterech kategorii przedmiotów (po 10 przedmiotów ka da): fizycznych (np.: kot, kamie , dom), psychicznych (ból, miło , rado), idealnych (liczba, kwadrat, dobro), fikcyjnych (jednoro ec, kwadratowe koło, Herkules). Ka da z kategorii przedmiotów mogła by klasyfikowana z czterech odmiennych punktów odniesienia, jako:

1. Zewn trzny przedmiot fizyczny. 2. Wytwór organizacji psychicznej zespół wra e i danych zmysłowych. 3. Przedmiot teoretyczny, idealny, pojecie ogólne. 4. Wytwór fantazji.

Na pytania testu składał si cztery formuły zdaniowe, pod które mo na podstawi jeden z 40. przedmiotów czterech kategorii, w których x oznacza dowolny przedmiot jednej z czterech kategorii przedmiotów fizycznych, psychicznych idealnych i fikcyjnych²⁶.

Ró nice mi dzy grupami sprawdzali my za pomoc testu T-Studenta. W wyniku przeprowadzonej analizy otrzymano nast puj ce odpowiedzi na postawione pytania:

Dla niektórych przedmiotów, istniej istotne ró nice mi dzy grupami badanymi w ró nych warunkach badawczych, ze wzgl du na przyporz dowanie przedmiotów do kategorii „rzeczywiste vs. nierzeczywiste”.

²⁶ Przykładowe pytania z testu: Chleb jest rzeczywisty jako zewn trzny przedmiot fizyczny (TAK/NIE). Chłód jest rzeczywisty jako wytwór organizacji psychicznej, zespół wra e i danych zmysłowych (TAK/NIE). Kwarek jest rzeczywisty jako przedmiot teoretyczny, ideaahy, pojecie ogólne, np. kwarek w ogóle (TAK/NIE). Figura o 1000 boków jest rzeczywista jako wytwór fantazji, np. figura w wiecie UFO (TAK/NIE).

Badani rozpoznaj różnice pomiędzy czterema kategoriami przedmiotów pod względem „rzeczywisty/nierzeczywisty”.

Dla niektórych przedmiotów istnieje istotna różnica między kobietami i mężczyznami w przyporządkowywaniu przedmiotów do kategorii „rzeczywiste/nierzeczywiste”.

Pomiędzy osobami biorącymi udział w seminarium *Wiele rzeczywistości*, a osobami bez przygotowania teoretycznego, istnieje istotna różnica w kategoryzowaniu niektórych przedmiotów na skali „rzeczywiste vs. nierzeczywiste”.

Potwierdziła się hipoteza o wpływie dyspozycji umysłu na klasyfikowanie niektórych przedmiotów pod względem rzeczywisty - nierzeczywisty. O ile nie potwierdziło się przypuszczenie, że pod wpływem ruchu czy ciepła przedmioty fizyczne będą uznawane za rzeczywiste, to zgodnie z założeniami L. Chwistka, że w dyspozycji naturalnej, pomijane są przejęcia i wrażenia - okazało się, że wrażenia są uznawane za rzeczywiste jako fikcyjne.

Skrótowo ujmując, wyniki grupy kontrolnej potwierdziły postulat L. Chwistka mówiący o konieczności uczenia się podziału rzeczywistości na cztery główne klasy przedmiotów. Ciekawe wydaje się również i to, że osoby badane uznają za rzeczywiste inne zestawy przedmiotów.

O ile trafne są nasze założenia teoretyczne, to takie zjawisko można wytłumaczyć wywołaniem innej pozycji podmiotowej u osób badanych. Wiedza i doświadczenia typowe dla danej pozycji podmiotowej powodują, że w zależności od sytuacji - innej interpretacji tych samych danych percepcyjnych.

Jak się wydaje, wyniki pokazują również, że osoby badane nie mają kłopotu z klasyfikacją pod względem rzeczywisty - nierzeczywisty, przedmiotów fizycznych i wrażeń (te kategorie przedmiotów spotykamy najczęściej). Inaczej rzecz się ma z przedmiotami idealnymi i fikcyjnymi. Może to mieć związek z rozpoznaniem statusu ontycznego tych dwóch rodzajów przedmiotów, który jest sporny na gruncie filozofii.

Osoby, które zaciekała przedstawiona przez nas tematyka odsyłały do księgi Krzysztofa Mudynia, w której przedstawione są zaawansowane badania w dziedzinie psychoontologii.

Summary

Views of the philosophers are a perfect inspiration for psychological research. Good example of it are pilotage research in the range of *psychoontology*. They concern individual ontological orientation of human being. Research had been executed by the students of Psychology Department of Warsaw University. Research (Projects: *Circles of reality*; *Dynamics of perception of reality*; *What we take into account, when we evaluate something as real or not-real*; *Reality categorize as set forth dynamic*; *Influence of state of mind classifications of objects in categories "real" vs. "not-real"*) was based on works of Polish philosophers: L. Chwistek, M. Borowski, E. Stamm, K. Ajdukiewicz. Five investigative experiments described in the article were inspired by works of these philosophers.

²⁷ K. Mudy : *W poszukiwaniu prywatnych orientacji ontologicznych. Psychologiczne badania nad oceną realności desygnatów pojęć*. Kraków 2007, s. 9-304.